

САИДОВА САЙЁРА

Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори PhD,
Республика ёш олимлар кенгаши ННТ раиси

Дунёвий давлатчилик ва унинг ўзига хос жиҳатлари

Crossref doi: <https://doi.org/10.37547/os/vol-01issue-03-16>

Аннотация. Давлатнинг дунёвийлиги сиёсат ва дин ўртасидаги муносабатларнинг иккинчи асосий тамойили сифатида узок вақт давомида концептуал жиҳатдан шакланган ва, эҳтимол, ҳали тугалланмаган. Биринчи марта Франция XVIII аср охирида ўзининг дунёвийлигини расман эълон қилди. Буюк инқилобдан кейин Франция ҳукумати янги давлатнинг дунёвий (секуляри) характери эълон қилиб, аввалги сиёсат ва дин ўртасидаги муносабатлар тизимидан воз кечди. Бироқ, агар XVIII аср учун бундай ҳодиса истисно ва инқилобий янгилик бўлган бўлса, унда замонавий шароитларда дунёвийлик давлатнинг динга нисбатан позициясининг цивилизациялашган нормасига айланди. Бугунги кунда дунёвий давлатнинг сиёсий-ҳуқуқий принциплари Россия, Франция, Ангола, Озарбайжон, Камерун, Конго, Ҳиндистон, Қозғистон, Қирғизистон, Мали ва бошқалар конституцияларида эълон қилинган. Айрим давлатларнинг конституцияларида тўғридан-тўғри бу борада баёнот бўлмасда, лекин диний бўлмаган табиат ва характерли давлат тизими ҳақида сўз боради. Бироқ, анъанавий равишда дунёвий деб ҳисобланган давлатлар рўйхати анча кенроқ. Бу одатда Европанинг аксарият мамлакатлари, АҚШ, Канада ва бошқаларни ўз ичига олади. Бироқ, агар дунёвийликни эълон қилиш бугунги кунда замонавий мамлакатларда умумэтироф этилган нормага айланган бўлса, унда дунёвийлик тамойилининг сиёсий мазмунини тушуниш ҳеч қандай аниқ эмас.

Калим сўзлар: сиёсий омилар, ижтимоий-сиёсий, феномен, миллат, можоролар, асрлар давомида, дин, муаммолар, тарихий тажриба.

Annotation: the secularism of the state as the second main principle of the relationship between politics and religion has long been conceptually formed and, perhaps, has not yet been completed. For the first time, France officially declared its secularism at the end of the 18th century. After the Great Revolution, the French government abandoned the previous system of relations between politics and religion, declaring the secular (secular) character of the new state. However, if for the XVIII century such a phenomenon was an exception and revolutionary innovation, then in modern conditions secularism has become a civilizational norm of the position of the state in relation to religion. Today, the political and legal principle of a secular state is proclaimed in the constitutions of Russia, France, Angola, Azerbaijan, Cameroon, Congo, India, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Mali and others. Although there is no direct statement in this regard in the constitutions of certain states, but there is talk of a non-religious nature and a characteristic state system. However, the list of countries traditionally considered secular is much wider. This usually includes most European countries, the USA, Canada, etc. However, if the declaration of secularism today has become a generally accepted norm in modern countries, then it is by no means clear to understand the political content of the principle of secularism.

Keywords: political factors, socio-political, phenomenon, nation, majors, centuries, religion, problems, historical experience.

Аннотация: секуляризм государства как второй главный принцип взаимоотношений политики и религии уже давно концептуально сформирован и, возможно, еще не завершен. Впервые Франция официально провозгласила свой секуляризм в конце 18 века. После Великой революции французское правительство отказалось от прежней системы отношений между политикой и религией, провозгласив светский характер нового государства. Однако, если для XVIII века такое явление было исключением и революционным новшеством, то в современных условиях секуляризм стал цивилизационной нормой позиции государства по отношению к религии. Сегодня политико-правовой принцип светского государства провозглашен в конституциях России, Франции, Анголы, Азербайджана, Камеруна, Конго, Индии, Казахстана, Кыргызстана, Мали и других. Хотя в конституциях некоторых штатов нет прямого заявления на этот счет, но есть разговоры о нерелигиозном характере и характерном государственном устройстве. Однако список стран, традиционно считающихся светскими, гораздо шире. Обычно это включает в себя большинство европейских стран, США, Канаду и т.д. Однако, если декларация светскости сегодня стала общепринятой нормой в современных странах, то отнюдь не ясно понимать политическое содержание принципа светскости.

Ключевые слова: политические факторы, социально-политический, феномен, нация, майоры, столетия, религия, проблемы, исторический опыт.

Кириш. Дунёвийликни ҳар томонлама таҳлил қилиш ва илмий таъриф беришга қаратилган жиддий уринишлардан бири яқинда **И.В.Понкин**ни эътироф этиш лозим. У ўз

тадқиқотлари ва монографияларида¹ тўғри таъкидлаганидек, кўпчилик замонавий асарларда дунёвийликнинг фақат айрим жиҳатлари талқин қилиниши, кўпинча бир-бирига қарама-қарши бўлиб, уларнинг “моҳияти ва маъноси”ни ойдинлаштирмайди.

Илмий доирада дунёвийликни таърифига берилган талқинлар ва ёндашувларнинг тарқоқлигини кузатамиз. Е.Ю.Бархатова, П.Н. Дозорцев, Ю.Д.Казанчев, В.Д.Карпович, Е.И.Козлова, О.Е.Кутафин, А.В.Малашенко, Г.Д.Садовникова, М.Б.Смоленского, Ю.И.Стецовского, В.И.Червонюк, В.Е.Чиркина каби машҳур тадқиқотчилар, шунингдек, бир қатор ўқув кўлланмаларда дунёвийликнинг қуйидаги жиҳатлари ажралиб туради:

1. **Мафқуравий плюрализм.** Бу ерда тадқиқотчилар дунёвий давлат жамият онгида турли, кўпинча қарама-қарши мақсад ва фаолият, диний қарашлар, мактаб ва мафқураларнинг эркин бирга яшашига имкон беришини, инсон ва фуқаронинг дин танлаш ҳуқуқини қафолатлашини таъкидлайдилар. Давлатнинг ўзи маънавий соҳада монополияни рад этади.

2. **Фуқаролар ва конфессияларнинг тенглиги.** Тенглик ҳақида гап кетганда, энг аввало, турли динларнинг тенг позициясини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаш, шунингдек, фуқароларнинг ўз мафқурасини танлаш, шахсий эътиқодига риоя қилиш масалаларида тенглиги таъкидланади.

3. **Ҳеч бир диннинг давлат дини даражасига қўратилмаслиги.** Бу ерда шунга ўхшаш дефинициялар қўлланилади: "расмий", "хукмрон", "мажбурий", "афзал" диннинг йўқлиги. Гарчи бу атамалар бир хил бўлмаса-да, уларни алоҳида имтиёзли мақомга эга бўлган битта динни ажратиб турмаслик ғояси бирлаштиради.

4. Давлат ва диний ташкилотларнинг бир-бирининг **ички ишларига аралашмаслик.**

5. **Диннинг ҳуқуқ тизимидан ажратилиши.** Бу шуни англатадики, динлар қонун манбаи эмас ва уларнинг юрисдикциясини барча фуқаролар учун кенгайтирадиган диний судлар мавжуд эмас.

6. **Давлат таълим муассасаларида таълимнинг дунёвийлиги.**

7. **Давлат ҳокимияти органлари фаолиятига динларнинг таъсир қилмаслиги.**

8. **Диний ташкилотларнинг сиёсатда иштирок этмаслиги.** Бу ерда қуйидаги омиллар қайд этилган: диний ташкилотлар сайловда ўз номзодларини кўрсатмайдилар, улар ҳеч қандай давлат даражасида ҳокимият функцияларини бажармайдилар. Давлат ҳокимияти ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг фаолияти оммавий диний маросимлар ва расм-русмлар билан бирга амалга оширилмайди.

9. **Давлат диний бирлашмаларни молиялаштирмайди.** Бу мезонда тадқиқотчилар ҳар қандай динни давлат бюджетидан молиялаштиришдан бош тортиш, шунингдек, диний бирлашмаларнинг диний эҳтиёжларни қондириш билан боғлиқ харажатларини давлат томонидан назорат қилишни тақиқлаш каби омилларни таклиф қилмоқдалар.

10. **Виждон ва диний эътиқодлар эркинлиги.** Диний ташкилотлар эркинлиги.

Демак, «дунёвийлик» тушунчасининг диалектик мазмун доираси анча кенгдир. Секуляризмни талқин қилишга ёндашувлардаги фарқлар ноаниқ сиёсий иловаларга олиб келади, бу эса кўп жиҳатдан давлат-конфессиявий муносабатлар форматига таъсир қилади.

Бошқа томондан, у ёки бу шаклдаги дунёвийликни тушунишнинг сиёсий оқибатлари ва тадқиқотчиларнинг сиёсий манфаатлари ушбу тамойилнинг концептуал мазмуни бўйича нуқтаи назарларни олдиндан белгилаб берадишда кўринади. **Ю.А.Нисневич** таъкидлаганидек, кўпинча дунёвийлик ҳақидаги мунозараларда баъзи иштирокчиларининг ҳақиқий манфаатлари ва мақсадлари маънавият ва ахлоқ ҳақидаги баҳсларнинг "тутун пардаси" остида яширинган бўлади².

Мақсад ва вазифа: Дунёвийликнинг асосий мазмунини таъкидлаш учун, энг объектив, биринчи навбатда, универсал халқаро стандартларга асосланган конституциявий ва ҳуқуқий таҳлилга таяниш лозим. Бироқ, бунинг қийинчилиги шундаки, халқаро ҳуқуқда

¹ Понкин И.В. Правовые основы светскости государства и образования. - М. 2003; Понкин И.В.

Современное светское государство: конституционно-правовое исследование: Дис. ... докт. юрид. наук: - М., 2004; Понкин И.В. Современное светское государство: конституционно-правовое исследование. — М. 2005

² Нисневич Ю.А. Светское государство: проблемы политико-правовой концептуализации // под ред. А.Малашенко и С.Филатова. - С. 131.

давлатнинг дунёвийлиги асосларининг аниқ белгиланган мезонлари мавжуд эмас. Бундан ташқари, халқаро ҳужжатлар давлатларни ҳокимиятнинг дунёвийлигини эълон қилишга тўғридан-тўғри мажбур қилмайди. Шунинг учун халқаро ҳуқуқий таҳлил контекстида дунёвийлик таърифига оид ҳар қандай хулосалар маълум даражада субъективликдан азият чекади. Дунёвийликка замонавий ёндашувларга баҳо берар экан, **К.Русселе** шундай таъкидлайди: *“Аниқ конституциявий меъёрларга қарамай, дунёнинг бир қатор мамлакатларда “дунёвийлик” тушунчаси шу қадар ноаниқки, диний ва сиёсий арбоблар уни ўз мақсадлари ва манфаатларига қараб талқин қиладилар”¹*.

Ҳокимият ва диний бирлашмалар ўртасидаги муносабатларнинг ўзига хос шакллари масаласи буни фақат ички масала деб ҳисоблаган ҳолда давлатларнинг ўз ихтиёрига қўйилганлиги сабабли, дунёвийликнинг таркибий белгилари турли халқаро ҳужжатлар корпуси билан келишиш ва виждон эркинлигининг халқаро ҳуқуқий тушунчасини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Усуллар: Шулардан келиб чиқиб, қуйидагича методологик йўл пайдо бўлади. Конституциявий-ҳуқуқий таҳлилда дунёвийлик мезонлари сифатида халқаро ҳуқуқда виждон эркинлиги ва қонун устуворлиги контекстида инсон ҳуқуқлари тамойилларига мос келадиган белгиларни кўриб чиқиш мумкин.

Албатта, дунёвийлик жамиятнинг ўзига хос муҳим тамойили сифатида анча кенгрокдир, у фақат конституциявий-ҳуқуқий таҳлил доирасидагидан кўра чуқурроқ тушунишни талаб қилади. “Дунёвийлик қонунларга боғлиқ эмас, бу маълум бир” онг ва ахлоқ цивилизацияси” мавжудлигини англаувчи даврнинг ўзига хос руҳидир, бу бизни ҳар қандай ажралиб турадиган нарсага қарамай бирга яшашга ундайди”. Бироқ, концептуал сиёсий ифода айнан “давр руҳи”ни англатадиган ҳуқуқий меъёрлар бўлиб хизмат қилади.

Бизнинг нуқтаи назаримизга кўра, виждон эркинлиги, эътиқод эркинлиги, диний бирлашмалар эркинлиги, шунингдек, мафкуравий плюрализм белгилари аслида дунёвийликнинг таркибий қисмлари эмас. Шубҳасиз, ҳақиқий дунёвий давлатда бу белгилар мавжуд бўлади, у аввало давлатнинг дунёвийлиги учун эмас, балки унинг ҳуқуқий ва демократиклиги асосларга таяниши учун ҳам бўлиши шарт. Биз виждон эркинлиги белгисини давлат ва дин ўртасидаги муносабатларни қуришда демократик давлатнинг алоҳида фундаментал элементи сифатида таъкидладик. Мафкуравий плюрализм, эътиқод эркинлиги, диний бирлашмалар эркинлиги каби хусусиятлар юқорида муҳокама қилинган виждон эркинлиги тамойилига тегишлидир. Бизнингча, давлатнинг дунёвийлик тамойилини таҳлил қилишда давлатнинг диний эмаслиги, давлатнинг диндан ажралиб туриши каби белгиларга эътибор қаратиш лозим.

Диннинг давлатдан ажратилиши тамойили. Деярли барча олимлар дунёвий давлат, табиати ва характерига кўра нодиний эканлигига қўшиладилар. Келинг, бунинг баъзи таркибий қисмларига эътибор қаратамиз. Аввало, давлатнинг ўзини ташкил этувчи элементлар ҳақида гапириш керак². Шу маънода ҳокимият, ҳуқуқ ва давлат мафкурасининг диний эмаслиги ҳақида гапириш ўринлидир. Тарихан кўпинча давлат аппаратининг ана шу тармоқлари дин билан боғлиқ бўлган.

Натижалар ва мулоҳаза: Дунёвий давлатда ҳокимият ўз легитимлигини диний догмаларга асосламайди. Дунёвий ҳокимият учун, айниқса, демократик давлатда унинг мавжудлигининг асоси халқнинг умумий сайловларда ифодаланган ирода эркинлигидир. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 7 моддасида “Халқ давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаи”³ эканлиги алоҳида эътироф этилади.

Иккинчидан, давлатнинг диний бўлмаганлиги диний нормаларнинг ҳуқуқ манбаи эмаслигини кўрсатади. Масалан, Ўзбекистон Конституциясининг 12-моддасига биноан: “Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва

¹ Русселе К. Принцип светскости в России: столкновение норм и ценностей // Религия и светское государство. Принцип laïcité в мире и Евразии. - М.: Франко - российский центр гуманитарных и общественных наук в Москве, 2008.-С. 167.

² Основные положения этого принципа изложены в статье: Таранюк Ж.П. Нерелигиозность элементов светского государства // Сибирский международный. -2011. -№12. - С. 181-182.

³ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // <https://lex.uz/docs/35869?otherlang=3>

фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас.”¹ Шунингдек, 31 моддада: “Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмаслиги” этироф этилади.

Шунга яқин фикрларни масалан, профессор **В.А.Кикот**нинг ёзишича, дунёвийлик “давлат томонидан диний ташкилотлар хатти-ҳаракатлари, диний қоидалар ва бошқаларнинг ҳар ким учун мажбурий бўлган ҳуқуқ манбалари сифатида тан олмаслигида ифодаланади” дея таъкидлайди. **С.В.Фомина** шунингдек, дунёвий давлатда “диний догмалар ва қонунлар ҳуқуқ манбалари сифатида тан олинмайди”² деб таъкидлайди. Давлат қонунларининг кўпгина нормалари ва тамойиллари маълум даражада диний постулатлар билан мос келиши ва ҳатто баъзи тарихий алоқаларга эга бўлиши мумкинлигига қарамай, дунёвий ҳуқуқни асослаш диний эмас, балки бошқа манбаларга таяниши лозим.

Давлат дунёвийлигининг учинчи муҳим элементи шундан иборатки, дин давлатнинг сиёсий мафкурасини белгиламайди ва таъсир қилмайди. Бу давлатнинг маълум бир мафкуравий нейтралитетини назарда тутаяди. “Дунёвий давлат – мафкуравий (шу жумладан конфессиявий жиҳатдан) нейтрал бўлган, бирорта мафкуравий тизим ёки динни ўзининг расмий мафкураси сифатида тубдан қабул қилмайдиган, ўзини ҳеч қандай диний мажбуриятларга боғламайдиган ва фуқароларига эркин мафкуравий танлаш имконини берадиган давлатдир”³. Шунингдек, айрим олимлар “дунёвийлик” тамойилига қуйидаги талқинни ҳам билдиришади: “Бу давлатнинг мафкуравий жиҳатдан нейтрал эканлигини, ҳеч қандай мафкурани тубдан қабул қилмаслигини билдиради. Оммавий нуқтаи назардан фарқли ўлароқ, давлатнинг дунёвийлиги унинг атеизмини англамайди, яъни эътиқодли фуқароларнинг диний бирлашмалари манфаатларини ҳисобга олмасдан давлат-конфессиявий муносабатлар тизимини қуриши” ҳисобланади. “Бу шундай принципиал нейтралитетки”, деб ёзади **И.В.Понкин**, ҳар қандай диний ёки мафкуравий сиёсий ҳуқуқронликдан ташқарида бўлган давлат ва фуқароларнинг жамиятини акс эттиради”⁴. Бироқ, дунёвийлик сиёсатда нафақат диний мафкуранинг “ҳуқуқронлиги”ни истисно қилади, балки турли догмаларнинг ҳокимиятнинг мафкуравий дастурларига ҳар қандай таъсирини истисно қилишга интилади.

Шубҳасиз, диний догманинг кучи, диннинг қудратли салоҳияти сиёсатчиларга кучли таъсир этиб келган. Бироқ, дунёвийликнинг ғалабаси давлат мафкуравий тизимидаги трансцендентал манбаларга ҳар қандай аллюзияларни тубдан рад этади. Расмий давлат кадриятларини диний кадриятлар билан боғлашга қаратилган ҳар қандай уриниш диннинг сиёсат қаноти остига кириб келишига олиб келади ва дунёвийлик тамойилини йўқ қилади. Кўпчилик тадқиқотчилар ва жамоат арбобларининг дунёвийлик тамойилини ҳокимият ва диний бирлашмалар ўртасидаги яқин ҳамкорлик фойдасига қайта талқин қилишга уринишлари асосиз кўринади. Секуляризм “давлатдан конфессияларга нисбатан қатъий бетарафликни таъминлашни талаб қилади”.

Ажратиш тамойили – давлат дунёвийлигининг иккинчи таркибий элементи бўлиб, у баъзан “диний ташкилотнинг давлатдан ажратилганлиги” тезиси билан ифодаланади. Кўпгина тадқиқотчилар бу тамойилни фундаментал ва шакллантирувчи деб ҳисоблашади. **С.Фомина** шундай деб ёзади: “Дунёвий давлатнинг асосий тамойили ва асосий кафолати черков (диний ташкилотлар)ни давлатдан ажратишнинг ҳуқуқий режимини қонунчилик билан мустаҳкамлашдан иборат”⁵.

Ажратиш тамойили, маълумки, дин ва давлат ўртасидаги муносабатларнинг турли бирлаштирувчи моделларини ўрнига келган. Ғарбий Европада минг йилдан ортиқ “папо-

¹ Ўша жойда.

² Юридическая энциклопедия / Отв. ред. Б.Н. Топорнин. - М.: Юристь, 2001. - С. 972

³ Мозговой С.А. Светское как мировоззренчески нейтральное / Материалы ежегодной научной конференции Соркинские чтения. «Актуальные проблемы социологической науки и социологической практики». - М., 2002. 17-18 дек.

⁴ Понкин И.В. Современное светское государство: конституционно-правовое исследование. - С. 102.

⁵ Юридическая энциклопедия / Под ред. Б.Н. Топорнина. - С. 972.

кесаризм” модели мавжуд бўлган. Шарқда баъзан сезаропанизм шакли пайдо бўлди, баъзида симфония шаклида подшоҳ ва патриархнинг тенг равишда биргаликда ҳукмронлигига уриниш пайдо бўлди. Бундан ташқари, барча моделлар қонуний равишда мустақамланган мақомга эга бўлишга интилган. Бироқ, диний ташкилот ва давлат ўртасидаги қўшилишнинг ҳар қандай шакли, интеграция даражасидан қатъи назар, дунёвийлик тамойилини бузади ва амалий нуқтаи назардан зарарли ҳисобланади. Таниқли тарихчи ва ҳуқуқшунос сенатор **А.Ф. Кони**: “... сиёсат ва эътиқод уйғунлиги ҳар доим салбий оқибатларга олиб келган. <...> Черков сиёсатни ўзига бўйсундирган жойда, биз унинг нимага айланишини биламиз: у инквизицияга айланади; Сиёсат черковни бўйсундирадиган жойда - у ерда черков полиция институтига айланади ва эътиқодни ҳимоя қилиш учун полициячи хизматини бажаради...”¹, дея талқин қилган эди.

Дин ва сиёсатни, диний ташкилот ва давлатни ажратиш амалда нимани англатади? Ажралиш даражасини амалий тушуниш ҳар доим турли мамлакатлар тажрибасининг ўзгарувчанлиги билан кучайиб бораётган ноаниқ баҳолашга сабаб бўлган ва ҳозир ҳам сабаб бўлмоқда. Ажралиш фақат ҳокимият ва конфессияларнинг ўзаро аралашувиغا йўл қўймаслик билан боғлиқ бўлган мавжуд нуқтаи назардан фарқли ўлароқ, бизнинг фикримизча ушбу тамойилнинг кенг талқинини таклиф қилиш мумкин, унга кўра ажралишнинг бир нечта қирраларини ажратиш мумкин: сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий ва мафкуравий. Аслида, бу куйидаги жиҳатларга таъсир қилади: диний ташкилотларни сиёсий жараёнлардаги ҳар қандай иштирокдан ажратиш; диний ташкилотларнинг давлат бюджетидан тўғридан-тўғри молиялаштирилмаслиги, умумий юрисдикциядаги диний судларнинг мавжуд эмаслиги ва таълимнинг дунёвийлиги. Шунингдек, диний ташкилотлар ва давлатнинг бир-бирининг ички ишларига аралашмаслик каби хусусиятни мазкур тамойилига ҳам киритиш мумкин.

Дунёвий давлат руҳи диний эътиқодли сиёсатчилар ва диний етакчиларни ўз сиёсий қарашларини омма олдида намойиш этмаслиги билан тавсифланади. **Ю.А.Нисневич**нинг сўзларига кўра, раҳбарларнинг ўз қарашлари ва афзалликларини омма олдида намойиш этиши “ҳимоя функциясидан фойдаланиш ва ҳокимиятни сақлаб қолиш учун авторитар тенденциядан фойдаланиш учун мўлжалланган популистик сиёсий қурилма”² бўлиши мумкин. Шу боис, у дунёвий давлатда “руҳонийларнинг сиёсий ва давлат фаолиятига бевосита ва билвосита таъсир кўрсатишнинг процессуал имкониятларини истисно қилиш ва диндан сиёсий мақсадларда фойдаланишни тақиқлаш керак” деган тўғри хулосага келади.

Диний ташкилотлар ва диний етакчиларни сиёсий жараёнлардан ажратиш режимининг бузилиши ҳокимиятнинг клерикализация жараёнларига олиб келади. Натижада дин ва сиёсатнинг қоришиш даражаси ошиб, турли салбий жараёнларга олиб келади. Ана шундай оқибатлардан бири алоҳида конфессиялар ролининг кучайиши ва динлараро муносабатлар мувозанатининг издан чиқишидир. Диний озчиликлар ноқулай аҳволга тушиб қолишади, бу эса ижтимоий кескинликка олиб келади.

Давлат тадбирларини ҳар қандай диний урф-одатлар ва маросимлар билан бирга олиб бориш бошқа омил - сиёсатнинг сакраллашувиغا олиб келади, бу ҳам ўзларини расмийлар томонидан қабул қилинган маросим амалиёти шакллари билан боғламайдиган конфессия вакилларининг норозилигига олиб келиши мумкин. Шундай қилиб, норозилик кайфиятининг катализатори пайдо бўлади ва жамоатчилик кескинлиги кучаяди.

Динни халқ таълимидаги иштирокдан ажратиш масаласи алоҳида кўриб чиқиши керак. Айрим тадқиқотчиларнинг ажралиш тамойилини ўзининг ҳақиқий маъно-мазмунини йўқотган деб қайта талқин қилишга уринишлари мутлақо асоссиз кўринади. И.В.Метликнинг позицияси индикатив бўлиб, унинг ўзига хос тадқиқот йўналиши мактабларда динни ўқитиш жараёнига эътибор қаратади. Хусусан, Россия қонунчилиги ҳақида гапирар экан, у шундай ёзади: “Конституцияда давлатнинг дин ёки диндан ажратилиши йўқ. Умуман олганда, давлатнинг диндан ажралиши унинг фалсафа, санъат

¹ Булгаков А.Г. «Святая инквизиция» в России до 1917 года. -М.: ООБО «Тавифа», 2006.-С.225.

² Нисневич Ю.А. Светское государство: проблемы политико-правовой концептуализации // под ред. А.Малашенко и С. Филатова. - С. 140.

ёки фандан ажралиши каби ғалати нарсадир”¹. Бундай мантиқда аниқ қонуний асос мавжуд эмас. Тўғрироғи, бу ерда таълимни диний мафкуралаштиришнинг илмий асосларини яратиш истаги пайдо бўлиши ётади.

Ўз-ўзидан динларнинг таълимдаги иштироки ҳақиқатан ҳам кўплаб мамлакатларнинг қонунчилик амалиётига ва халқаро ҳуқуққа зид эмас. Бироқ, бу омил давлат таълими тизимида амалга оширилса, бошқа тамойилларга, хусусан, тенглик тамойилига зид келади, чунки диний таълимотни маълум бир конфессия вакиллари амалга оширадilar. Таълим доимо дунёқарашни шакллантириш билан боғлиқ бўлиб, бу ўз навбатида мафкуравий масаладир. Шунинг учун ҳам таълим масалалари миллий хавфсизлик сиёсатининг муҳим элементи сифатида тақдим этилади. Дунёвий давлат мафкураси динлар томонидан белгиланмаганлиги сабабли, давлат таълим муассасаларида фуқаролар ўртасида мафкуранинг шаклланиши дин иштирокида бўлмаслиги керак.

Ажратиш тамойили, шунингдек, давлат руҳонийларни сақлашни бевосита молиялаштира олмаслигини, шунингдек, диний ташкилотларнинг жорий эҳтиёжларини молиялаштира олмаслигини ҳам назарда тутди. Давлат диний хизматлар ва маросимлар учун харажатларни тўламаслиги керак. Бироқ, бу масаланинг янада нозик томонлари бор, масалан, маданий ёдгорлик сифатида тан олинган ибодат жойларини сақлаш ва таъмирлашни молиялаштириш; диний ташкилотларнинг ижтимоий лойиҳаларини молиялаштириш. Бинолар ва жиҳозларни текин ижарага бериш, шунингдек, қурилиш учун ер участкаларини бериш шакллари кўринишида билвосита молиялаштириш амалга оширилиши мумкин.

Шундай қилиб, ажратиш принципининг бирламчи ва иккиламчи даражаларининг тузилиши қуйидагича:

Сиёсий жиҳатдан бўлинув:

- диний ташкилотлар ҳокимият тузилмасини яратишда иштирок этмайди;
- диний ташкилотлар ўз вакилларини давлат органларига илгари суришмайди;
- давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолияти ҳеч қандай диний маросим ва амаллар билан бирга амалга оширилмайди;
- давлат ҳокимияти, бошқа давлат органлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг мансабдор шахслари, шунингдек ҳарбий хизматчилар ўз хизмат мавқеидан динга у ёки бу муносабатни шакллантириш учун фойдаланишга ҳақли эмас;
- давлат ҳокимияти структурасини шакллантириш ёки бошқаришда диний етакчиларлар иштироки чекланади;
- диний ташкилотлар сиёсий партиялар фаолиятини молиялаштирмайди.

Иқтисодий жиҳатдан бўлинув:

- давлат руҳонийларни сақлаш ва диний ташкилотлар фаолиятини молиялаштирмайди;
- давлат барча қонуний фаолият юритаётган динлар учун тенг иқтисодий шарт-шароитлар яратади (молиявий имтиёзлар, бинолар, ер участкалари, грантлар ва бошқаларни ажратиш);
- давлат диний адабиётлар ва диний буюмлар ишлаб чиқаришни субсидияламайди;

Мафкуравий жиҳатдан бўлинув:

- дунёвий таълим муассасаларида дин ҳеч қандай шаклда ўқитилмайди;
- диний мафкура ҳеч қандай давлат концепцияларининг таркибига кирмайди;
- давлатнинг гералдика ва бошқа рамзларида диний рамзлардан фойдаланишдан сақланади;
- давлат диний ақидавий масалаларни ҳал қилишда ҳеч қандай тарзда иштирок этмайди ва динлараро мулоқотларда “ҳакам” сифатида намоён бўлмайди;
- давлат диний бирлашмаларнинг оммавий ахборот воситаларидан тенг фойдаланишини таъминлайди;

Юридик жиҳатдан бўлинув:

¹ Метлик И.В. Преподавание в школе истории религий и религиозных культур в контексте введения ФГОС общего образования второго поколения // Вестник московского образования». - 2011, №13. - С.290-320.

- умумий юрисдикциядаги диний судлар мавжуд эмаслиги;
- диний руҳонийларнинг штатли тарзда суд тизимига кирмайди;
- диний норма ва тамойиллар ҳуқуқ манбаи бўла олмаслиги;
- диний актлар ва нормалар юридик амалиётда ҳеч қандай тарзда қўлланилмайди;
- диний ташкилотлар фуқаролик ҳолати далолатномалари (никоҳ, туғилганлик ва ҳоказо) ҳужжатларини ёки уларнинг ўрнини босувчи ҳужжатларни беришга ҳақли эмаслиги.

Ўзаро аралашмаслик:

- давлат диний ташкилотларнинг ички ташкилий тузилмасини тартибга солмайди;
- Диний ташкилотлар ўзларининг дастурий ва догматик ҳужжатларида сиёсий мақсадларни ифодаламаслиги лозим.

Албатта, секуляризмнинг юқоридаги тавсифи ушбу тамойилни қатъий, ҳатто қисман экстремал тушунишга мос келади. Амалда, сиёсат ва дин ўртасидаги ҳақиқий муносабатлар санаб ўтилган баъзи жиҳатларда ўзаро яқинлашишга имкон берувчи юмшоқроқ шаклларга эга бўлиши мумкин. Бундай ҳолда, мўътадил ёки қисман дунёвийлик ҳақида гапириш ўринли. Ҳақиқий ижтимоий ҳаётда ажралишнинг юқорида қайд этилган барча жиҳатларини амалга оширишни таъминлаш жуда муаммоли ва қийин. Давлат-конфессиявий муносабатларнинг дунёвийлиги табиати тарихий, маданий, ижтимоий ва сиёсий жиҳатдан аниқланган омилларнинг энг кучли таъсири остида. Шунинг учун, А.В.Пчелинцев ажратиш принципи ўрнига давлат ва диний бирлашмаларнинг *"ўзаро ихоталаниши"* ҳақида гапиришни таклиф қилади. Бироқ, жамият таракқиётидаги прогрессив ютуқ сифатида "laïcité" тамойили – тафовутлар бирлиги руҳида юксак фуқаролик онгига, ўзаро ҳурмат ва бағрикенгликка эришган ёки эришишга интилаётган жамият ҳақида гапириш ўринлидир.

Хулоса: Хулоса қилиб, қуйидагиларни алоҳида таъкидлаш мумкин. Замонавий жаҳон ҳамжамиятида шаклланган демократик кадриятлар тизимини тушуниш иккита асосий тамойилни ажратиб кўрсатишга имкон беради: виждон эркинлиги ва давлатнинг дунёвийлиги, улар қонун устуворлиги принципи билан биргаликда сиёсат ва дин ўртасидаги муносабатларни шакллантиришнинг асосий тушунчалари ҳисобланади. Сиёсат ва дин ўртасидаги муносабатларга ҳуқуқий ёндашиш виждон эркинлиги ва давлатнинг дунёвийлигини тўлиқ рўёбга чиқариш учун фуқаролик жамиятининг ривожланишига имконият яратди.

Давлатнинг виждон эркинлиги ва дунёвийлик тамойилларини амалга ошириш демократик тизимга хос бўлган барчанинг қонун олдида тенглиги, ижтимоий тенглик каби бошқа конституциявий тамойиллар билан тўла боғлиқдир. Юқорида айтилганлардан келиб чиққан ҳолда, демократик жамиятда сиёсат ва дин ўртасидаги муносабатлар механизмнинг уйғун ишлаши учун конфессияларнинг тенг позицияси тамойилини қўллаш зарурати ҳақида гапириш жуда мантикий кўринади. Ҳокимият у ёки бу диний ташкилотнинг хизматларига алоҳида эътибор қаратмаслиги керак, "асосийси қонунларга риоя қилиш, диндорлар ёки динсизлар ҳуқуқларини бир хилда ҳурмат қилишдир".

Ушбу бандда келтирилган виждон эркинлиги ва дунёвийликнинг хусусиятлари ва таркибий элементларининг мавжудлиги сиёсат ва дин ўртасидаги ўзаро таъсирнинг асосий соҳалари ва кесишиш нуқталарини ажратиб кўрсатишга, сўнгра давлат-конфессиявий муносабатлар моделини тавсифлашга имкон беради.

